

δικήν μέχρι στιγμῆς κινητικότητα. Ἀπὸ τώρα καὶ εἰς τὸ ἐξῆς ἡ ἀρετὴ δὲν βασίζεται εἰς τὴν συνέπειαν, ἀλλ' εἰς τὴν προσαρμογὴν. Τὰ πάντα προκαλοῦν τὴν εὐλυγισίαν εἰς τὴν συμπεριφορὰν, δηλαδὴ ἐξαρτοῦν τὸ ἦθος ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν ἐρεθισμάτων. Ἡ ἀναθεώρησις τῶν ἀξιῶν, ἡ ἐλάττωσις τῶν ἀποστάσεων, ὁ φόβος τοῦ ἀγνώστου καὶ ἡ ἀναμετάδοσις τῶν καθ' ὑπόθεσιν ἢ πράγματι ἐκτάκτων συμβάντων τοῦ ἀπὸ πλευρᾶς πληροφοριακῆς δικτυώσεως ἐνοποιηθέντος πλανητικοῦ χώρου ἀπαιτοῦν τὴν ἐκτίμησιν τῶν ἐγγύς καὶ τῶν ἄπω, τὴν στροφὴν τῆς προσοχῆς πρὸς τὰ ἔξω. Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ βαδίζῃς εἰς ἓνα δρόμον μὲ αὐτοκίνητα συλλογισμένους.

Ἀπὸ τῆς ἄλλης πλευρᾶς δοκιμάζεται σήμερον ἡ αὐτοπεποίθησις. Ἡ τεχνικὴ ἐργασία, εἰς τὴν ὁποίαν δὲν ἐπενδύεται ὁ γόνιμος χρόνος τῆς ζωῆς καὶ ἡ κατανάλωσις τῶν συσκευαζομένων ὄψεων τοῦ κόσμου ἀντιστρατεύονται τὴν θεμελίωσιν τοῦ ἀνθρωπίνου προσώπου. Ἐὰν ἡ σχέσις πρὸς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον περιορίζεται εἰς τὴν τήρησιν ἑνὸς τυπικοῦ κώδικος ἐνεργειῶν εἴτε εἰς τὴν παθητικὴν ἀφομοίωσιν τῶν συμβατικῶν του ὄψεων, δὲν δημιουργεῖται ὁ πνευματικὸς πυρὴν τῆς ὑπάρξεως, ἡ προϋπόθεσις τῆς ἐσωτερικῆς βεβαιότητος καὶ ἀξιοπρεπείας. Ὁ ἄνθρωπος ἐν τούτοις θέλει νὰ τηρήσῃ τὰ προσχήματα καὶ ζητεῖ ἄλλοθι μὲ τόσον μεγαλύτερον ζῆλον, ὅσον καταστρέφεται ἡ ψυχικὴ του ἡρεμία. Ὅσοι τὸν διασκεδάζουν, εἶναι διὰ τοῦτο οἱ καλύτεροι φίλοι του. Ἡ ποίησις ὅμως θὰ τὸν συνέλεγεν εἰς τὴν ὑπαρξίν του.

Γ. Ἡ ἀνυποληψία τοῦ γραπτοῦ
λόγου

Κλονίζεται εἰς τὴν ἐποχὴν μας ἡ πειστικότης τῆς

ΠΑΘΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ

γραφής. Ἄλλοτε δὲν ὑπῆρχεν ἄλλο κείμενον πλὴν τοῦ Εὐαγγελίου. Ὅ,τι ἐγράφετο ἐν συνεχείᾳ, μετελάμβανεν εἰς τὴν ἱερότητα τῆς θείας ἐντολῆς ὡς ἐγγυήσεως διὰ τὴν ἀλήθειαν. Τώρα ὁμως

«διαρρηκτες μπήκανε
στὶς ἅγιες λέξεις
καὶ πέφτουμε στὰ γόνατα
μπροστὰ τους»¹.

Ὁ βιασμός αὐτὸς τῶν ἠθικῶν ἰδίως ἐννοιῶν συμβαίνει, διὰ τὸ νὰ ὑποχρεώσουν τὸν ἄνθρωπον ἐκ τῶν ἔσω καὶ διότι μεταβάλλεται εἰς τὸν τεχνικὸν κόσμον ἢ κοινωνικὴ τῶν σημασία. Μεταξὺ τοῦ καλύμματος καὶ τοῦ περιεχομένου τῶν λέξεων δημιουργεῖται μιὰ διάστασις, ἐντὸς τῆς ὁποίας εἶναι δυνατόν νὰ τοποθετηθῇ ὅ,τιδήποτε — ὁποιαδήποτε πρόθεσις, ὁποιοσδήποτε στόχος. Καὶ ἂν εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν δοκιμάζεται ἡ παρακαταθήκη τῶν ὀνομάτων, τὰ σύγχρονα πράγματα κατ' οὐσίαν δὲν ὀνομάζονται. Βαπτίζονται βεβαίως, ὅπως τὸ θεωροῦν σκόπιμον, χωρὶς νὰ παρουσιάζουν τὴν ἀληθινὴν των φύσιν. Ἀντιθέτως προσαρμόζουν τὴν ὀνομασίαν των εἰς ἓνα ὑποθετικὸν ἢ ἐπίπλαστον χαρακτήρα τῆς πραγματικῆς των δυνατότητος, ὥστε νὰ συγκινήσουν ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι πρέπει νὰ τὰ δεχθοῦν, ἔστω καὶ ἂν (καὶ μάλιστα διότι) δὲν τὰ γνωρίζουν, ὅπως πράγματι λειτουργοῦν. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον εἶναι δυνατόν νὰ ὁμιλῇ κανεὶς περὶ τῆς πραγματικότητος, χωρὶς νὰ τὴν ὀρίζη διὰ τοῦ λόγου. Συμβαίνει ἐπίσης νὰ μὴ χειρίζονται σήμερον τὴν γλῶσσαν μόνον τὰ

1. Σ. Κυριαζοπούλου: Ὡς ἐν κατόπτρῳ, Ἰωάννινα 1972, σ. 36

πρόσωπα, αλλά και τὰ κρατικά ἢ διακριτικά συστήματα καὶ τὰ ἐπὶ μέρους ἀντικείμενα τοῦ βιομηχανικοῦ κόσμου, διὰ νὰ ἐπιβληθοῦν εἰς τὸν ἄνθρωπον — ὅταν δὲν τελεσφοροῦν δυναμικώτερα μέσα — διὰ τῆς ἐσωτερικῆς τοῦ δεσμεύσεως. Πολλοὶ λοιπὸν ἐξακολουθοῦν νὰ ἐντυπωσιάζονται ὑπὸ τῶν ἐντύπων, οἱ περισσότεροι ὅμως χάνουν τὸν σεβασμὸν ἀπέναντί των καὶ νομίζουν, ὅτι πρόκειται, ὅπου γράφεται ὁ λόγος, περὶ δημοσίας ἀγυρτείας. Εἰς μίαν ἀνάλογον ἐποχὴν, ἡ ὁποία εἶχεν ἐξευτελίσει τὰ κείμενα διὰ τῆς ἐπιτηδειότητος τῶν Σοφιστῶν νὰ παρουσιάζουν τὸν «ἦττω λόγον κρείττω»¹, ὁ Σωκράτης δὲν γράφει. Τὸ γεγονός, ὅτι ὁ διδάσκαλος ἐνὸς τῶν πολυγραφωτέρων συγγραφέων δὲν ὑπολήπτεται τὴν γραφὴν, θὰ πρέπει νὰ ἐξετασθῆ ὡς συνάρτησις τῆς συνειδήσεως, τὴν ὁποίαν εἶχε διὰ τὴν πτώσιν τῶν θεσμῶν, τὴν κρίσιν τῶν ἐννοιῶν καὶ τὴν δημιουργίαν μιᾶς νέας ἐμπειρίας τοῦ κόσμου, αὐθεντικοὶ ἐκπρόσωποι τῆς ὁποίας ἦσαν, ὅσοι δὲν ἐβαρύνοντο ὑπὸ τῶν προκαταλήψεων τοῦ παρερχομένου καιροῦ. Ἡ δήλωσις του διὰ τοῦτο «ἄγονός εἰμι σοφίας»², τὴν ὁποίαν πολλοὶ ἐννοοῦν ὡς φιλοφρόνησιν ἔναντι τῶν νέων, τοὺς ὁποίους διαλεκτικῶς ἐκμαιεῦει, πρέπει νὰ ἐννοηθῆ εἰς τὸν τραγικόν της πυρῆνα ὡς συναίσθησις τῆς ἀνατροπῆς τῶν πνευματικῶν ἐρεισμάτων τῆς ἐποχῆς του.

Ἐνεξαρτήτως ὅμως τῆς περιπτώσεως τοῦ Σωκράτους χαρακτηριστικὴ ἔναντι τῆς γραφῆς εἶναι ἡ θέσις τοῦ Πλάτωνος, ὁ ὁποῖος παρὰ τὴν ἵδρυσιν τῆς Ἀκαδημίας ἔχασε τὴν ἐμπιστοσύνην του εἰς τὴν δεσμευτικὴν δύναμιν τοῦ ζωντανοῦ λόγου, διὰ νὰ γράψῃ χάριν τῶν

1. Πλάτωνος: Ἀπολογία 18 D

2. Πλάτωνος: Θεαίτητος 150 B

ΠΑΘΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ

ἀγνώστων καὶ τῶν ἀπόντων. Εἰς τὸν «Φαῖδρον» παρουσιάζεται ὁ ἀντίστοιχος τοῦ Προμηθέως θεῖος ἐφευρέτης τῶν Αἰγυπτίων καὶ ἀναγγέλλει πλήρης ὑπερηφανείας εἰς τὸν φαραῶ Θαμοῦν τὴν ἀνακάλυψιν τῶν γραμμάτων ὡς μεθόδου διατηρήσεως καὶ κατακτήσεως τῆς ἀληθείας: «Μνήμης τε καὶ σοφίας φάρμακον ἠϋρέθη!» Ἐναντι τῆς θριαμβευτικῆς αὐτῆς ἀναγγελίας ὁ φαραῶ — ὁ Πλάτων δηλαδή, ὁ ὁποῖος κατακρίνει τὴν γραπτὴν διατύπωσιν τοῦ λόγου ὡς τεχνικὴν ἐφεύρεσιν ἐξωτερικοῦ καὶ παραπλανητικοῦ χαρακτήρος — μένει ἐπιφυλακτικός: «ἽΩ τεχνικώτατε Θεύθ... τοῦτο γὰρ (τὰ γράμματα) τῶν μαθόντων λήθην μὲν ἐν ψυχαῖς παρέξει... ἅτε διὰ πίστιν γραφῆς ἐξωθεν ὑπ' ἄλλοτρίων τύπων, οὐκ ἔνδοθεν αὐτοὺς ὑφ' αὐτῶν ἀναμιμνησκομένους... πολυήκοοι γὰρ σοι γενόμενοι ἄνευ διδαχῆς πολυγνώμονες εἶναι δόξουσιν, ἀγνώμονες ὡς ἐπὶ τὸ πλῆθος ὄντες καὶ χαλεποὶ συνεῖναι, δοξόσοφοι γεγονότες ἀντὶ σοφῶν»¹. Ὅτι δὲν πρόκειται εἰς τὴν μομφὴν αὐτὴν ἐναντίον τῶν γραμμάτων περὶ μεμονωμένου ἢ χαρακτηριστικοῦ στοιχείου μόνον τῆς φιλοσοφικῆς στάσεως τοῦ Σωκρατικοῦ κύκλου, ἀλλὰ περὶ ἐνδείξεως τῆς γενικωτέρας φθορᾶς, τὴν ὁποῖαν εἶχεν ὑποστῆ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἡ γραφὴ, παρουσιάζεται εἰς ὅσα εἶπεν ἐναντίον τῆς ὁ ἄσχετος πρὸς τὸ ἰδεαλιστικὸν κλίμα τῆς Ἀκαδημίας ῥήτωρ Ἀλκιδάμας, ὁ ὁποῖος «τὸ γράφειν ἐν παρέργῳ τοῦ λέγειν οἰόμενος» ἐπεχείρησε «τοὺς γραπτοὺς λόγους ἀποδοκιμάζειν», διὰ νὰ ἐξουδετερώσῃ τὸ κύριον ὄπλον τῆς Σοφιστείας²: «Σύννοισθά που καὶ αὐτὸς ὅτι οἱ μέγιστον δυνάμενοί τε

1. Πλάτωνος: Φαῖδρον 274 E - 275 B

2. Ἀλκιδάμαντος: Περὶ τῶν τοῦς γραπτοὺς λόγους γραφόντων ἢ περὶ Σοφιστῶν I, 14

Σ. ΚΥΡΙΑΖΟΠΟΥΛΟΥ

καὶ σεμνότατοι ἐν ταῖς πόλεσιν αἰσχύνονται λόγους τε γράφειν καὶ καταλείπειν συγγράμματα ἑαυτῶν, δόξαν φοβούμενοι τοῦ ἔπειτα χρόνου, μὴ σοφισταὶ καλῶνται»¹.

Εἰς τὴν ἐποχὴν μας ἡ ἀπογοήτευσις ἐκ τῆς γραφῆς δὲν ἔχει ἀκόμη τοὺς συγγραφεῖς της. Ἐὰν ὅμως οἱ ἄνθρωποι ἀποφεύγουν νὰ διαβάσουν αὐτοὺς κυρίως τοὺς λόγους, οἱ ὅποιοι θὰ ἔπρεπε νὰ τοὺς ἐνδιαφέρουν ἀμέσως διὰ τὴν στάσιν τῶν εἰς τὸν κόσμον, δὲν φοβοῦνται μόνον μήπως πλανηθοῦν, ἀλλ' ἐπίσης ὅτι θὰ χάσουν τὴν ὥραν τῶν ἀσχολούμενοι μὲ πράγματα, τὰ ὅποια δὲν ἔχουν σημασίαν ἢ δὲν ἀντιλαμβάνονται ἢ δὲν τοὺς πείθουν. Ὡς πρὸς τὴν ποίησιν βεβαίως τὸ πρόβλημα σχετίζεται ἀμέσως πρὸς ἐκείνους, οἱ ὅποιοι ἀναλαμβάνουν νὰ φιλοξενήσουν εἰς τὸν πνευματικὸν τῆς χῶρον τὸν ἄνθρωπον. Συγκεκριμένως ἡ εὐθύνη τῶν ποιητῶν διὰ τὴν ἀδιαφορίαν τοῦ κοινῦ ἀπέναντί των θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ ὡς συνάρτησις τῶν ἐξῆς λόγων.

Α. Τῆς ἐλλείψεως αὐθεντικῆς ζωῆς

Διὰ τῶν αὐτομάτων διαρρυθμίσεών του καὶ τῆς τυποποιήσεως τῶν σωματικῶν, κοινωνικῶν καὶ διανοητικῶν πράξεων ὁ τεχνικὸς κόσμος θέτει τὴν πρωτοβουλίαν καὶ τὴν προσωπικὴν ἔκφρασιν εἰς διαθεσιμότητα. Ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν ἐποχὴν μας δὲν συνδέεται οὐσιαστικῶς, ἀλλ' ἐξωτερικῶς καὶ ἀνευθύνως πρὸς τὰ προγραμματικῶς μεταβαλλόμενα οἰκοδομικὰ καὶ καταστατικὰ στοιχεῖα μιᾶς ἱστορικῆς πραγματικότητος, ἐκ τῆς ὁποίας δὲν ἐξαρτᾶται μόνον ἡ ζωὴ του, ἀλλὰ καὶ ἡ πρόθεσις, ἡ γνῶσις καὶ ἡ συμπεριφορὰ του, ἡ σχέσις του πρὸς τὰ

1. Πλάτωνος: Φαίδρου 257 D

ΠΑΘΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ

πράγματα, τούς ανθρώπους και την ύπαρξίν του. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον δὲν κατακτᾷ, ὅ,τι ὀνομάζεται πείρα καὶ ἀποτελεῖ τὴν βάσιν τοῦ ἀτομικοῦ του πεπρωμένου εἰς τὸν κόσμον, ἀλλ' ἢ τὴν ἀγοράζει ἢ τὸν βιάζει ἐκείνη ἐκ τῶν ἔξω. Ἡ ἐμπειρία τοῦ περιβάλλοντος ἀποτελεῖται σήμερον ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπὸ χαρτιά, ἤχους καὶ φῶτα. Δὲν στηρίζει διὰ τοῦτο ἓνα ὑπεύθυνον τρόπον ζωῆς, ἀλλ' ἀπαλλοτριώνει τούς φορεῖς τῆς, καθὼς καταναλίσκεται παρατακτικῶς, χωρὶς νὰ κερδηθῆ διὰ τῆς προσωπικῆς ὑπερνικήσεως τῶν ἐξωτερικῶν καὶ τῶν ἐσωτερικῶν ἀντιστάσεων τῆς ζωῆς.

Μεταβάλλουν λοιπόν, ὅσοι γράφουν ποιήματα, τὴν ἐπίφασίν, διὰ νὰ μὴ συμπέσουν μεταξύ των. Τὸ πᾶν εἶναι κατὰ συνέπειαν εἰς τὴν τέχνην αὐτὴν τοῦ λόγου ἢ μορφῆ, ἢ ὁποῖα διαφοροποιεῖται μέχρις ἀνοησίας. Ὅσοι ὁμως μορφοποιοῦν ποιητικῶς τὴν ἐμπειρίαν τῆς δευτέρας καὶ τῆς τρίτης χειρός, ὀδηγοῦν τὴν ποίησιν ad absurdum. Ὅταν ἀντιθέτως ἡ ποίησις ἔχη αὐθεντικὸν χαρακτήρα, δὲν φροντίζει διὰ τὴν παραλλαγὴν τῶν ἐντυπώσεων, ἀλλ' ἐκφράζει τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν συναρπαστικὴν ἐκείνην βεβαιότητα τῆς ὑπάρξεώς του, τὴν ὁποῖαν καμμία δύναμις εἰς τὸν κόσμον δὲν θὰ ἦτο εἰς θέσιν νὰ τοῦ ἀφαιρέσῃ:

«Σβύσε μου τὰ μάτια· μπορῶ νὰ σὲ δῶ,
βούλωσέ μου τ' αὐτιά· μπορῶ νὰ σ' ἀκούσω
καὶ χωρὶς πόδια μπορῶ νὰ ῥθω κοντὰ σου
καὶ χωρὶς στόμα μπορῶ νὰ σ' ἐξορκίσω.

Σπάσε μου τὰ χέρια, σὲ ἀγκαλιάζω
μὲ τὴν καρδιά μου σὰν μὲ χέρι,
κλείσε μου τὴν καρδιά, πάλλεται τὸ μυαλό μου

Σ. ΚΥΡΙΑΖΟΠΟΥΛΟΥ

κι ἂν ρίξης στὸ μυαλό μου τὴ φωτιά,
θὰ σὲ κρατήσω μέσα στὸ αἷμα μου»¹.

Β. Τῆς ποιητικῆς παραδόσεως

Ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ἐπιστημονικῆς αὐθεντίας (ἢ ὅποια ὑπεσχέθη νὰ λύσῃ ἀντικειμενικῶς ὅλα τὰ προβλήματα) καὶ τῆς βιομηχανικῆς ἐπαναστάσεως (ἢ ὅποια ἐξήρτησε τὴν ζωὴν ἐκ τῶν τεχνικῶν γεγονότων εἰς τὴν ἐπαγγελματικὴν καὶ κοινωνικὴν των κατεύθυνσιν) ὁ 19ος αἰὼν ἐθεώρησεν ὡς σκοπὸν τῆς ποιήσεως τὴν ἐξύμνησιν τῆς γνώσεως, ὅπως τὴν ἐπετύχχανεν ἡ συστηματικὴ ἔρευνα τῶν ἐμπειρικῶν δεδομένων, κυρίως ὁμῶς τὴν αἰσθητικὴν συγκίνησιν ἐνώπιον τοῦ πάθους τῆς φύσεως, ἢ ὅποια ἐπρόκειτο νὰ ἐκπνεύσῃ ἐντὸς τῆς ἀποπνικτικῆς ἀτμοσφαιρας τῶν ἐργοστασίων, τῶν γραφείων καὶ τῶν machines à habiter, ὅπως ὀνομάζει τὰ σύγχρονα σπιτία ὁ Le Corbusier². Ἡ πρώτη περίπτωσις κατέληξεν εἰς παρωδίαν, ἐφ' ὅσον ἡ ποίησις ἀπεφάσισε νὰ προβῆ ποιητικῶς εἰς αὐτοχειρίαν, νὰ παραιτηθῆ τῆς ἐκφράσεως τῶν μεγάλων μηνυμάτων τῆς ζωῆς, διὰ νὰ καταστῆθεραπαινὶς τῶν μεθοδικῶν συστημάτων, τὰ ὅποια ἔδωσαν τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι τὴν ἀντικατέστησαν εἰς τὴν ἐρμηνευτικὴν τῆς ἀποστολῆν:

«Δόξα στὶς θετικὲς μας ἐπιστῆμες!

1. R a i n e r M a r i a R i l k e: Das Stundenbuch, Leipzig 1936, σ. 58

2. L e C o r b u s i e r: Entretien avec les étudiants des écoles d'architecture, Paris 1957 («Construire des logis», χωρὶς σελίδας)

ΠΑΘΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ

Ζήτω ἡ ἀκρίβεια τῶν ἀποδείξεων! . . .

Κοιτάξτε!

Στὰ ὕψη πετώντας ἡ ἀετόφθαλμη ἐπιστήμη

᾽Ωσάν ἀπὸ ψηλές κορφές

᾽Εμᾶς θωρώντας τοὺς μουτέρνους

᾽Απόλυτα μᾶς στέλνει συνεχῶς

Προστάγματα»¹.

Γενικῶς ἐν τούτοις ἡ ποίησις τοῦ παρελθόντος αἰῶνος προσεπάθησε νὰ προβάλη ἀντίστασιν εἰς τὸν ἐπιστημονικὸν τρόπον τῆς ζωῆς καὶ τῆς σκέψεως, νὰ συλλάβῃ, ὅ,τι δέν ἔθιγεν ἡ θεωρία καὶ ἡ ἐξίσωσις, νὰ ἐκθειάσῃ — ἂν ὄχι νὰ δημιουργήσῃ ἐξ ἀρχῆς — τὴν ἐντὸς τοῦ ἐκτεχνικευομένου κόσμου ἐξαφανιζομένην ὠραιότητα. Ἐγένετο κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον «αἰσθητική», εἶδος διασκεδάσεως ἢ περίτεχνος θρῆνος διὰ τὴν μεγάλην ἀπώλειαν. Διεχώρισε διὰ τοῦτο τὴν εὐθύνην τῆς ἐκ τοῦ ἥθους, τῆς θρησκείας καὶ τῆς πολιτικῆς, διὰ νὰ πλάσῃ ἕνα ἰδικόν της κόσμον ἐκτὸς τόπου καὶ χρόνου. Ἡ ποιητικὴ αὐτὴ παράδοσις ἐξακολουθεῖ νὰ ζῆ ἀκόμη, ν' ἀφίνη δηλαδὴ τὰ διανθρώπινα καὶ τὰ μεταφυσικὰ προβλήματα ἐκτὸς θέματος. Εἰς μίαν παρεμφερῆ ἐποχὴν ὁ Ἡράκλειτος ἐζήτησε νὰ διαπομπευθοῦν τόσο ὁ ἐπικός ἐκπρόσωπος τοῦ μεγαλείου ὅσον καὶ ὁ λυρικός ὕμνητὴς τῶν μικροαστικῶν συγκινήσεων, τόσο ὁ μεγαλορρήμων ὅσον καὶ ὁ ἀσημαντολόγος ποιητής: «Τόν τε Ὅμηρον ἔφασκεν ἄξιον ἐκ τῶν ἀγώνων ἐκβάλλεσθαι καὶ ῥαπίζεσθαι καὶ Ἀρχίλοχον ὁμοίως»².

1. Wall Whitman: Leaves of grass, ἐκδ. E. Holyway, Garden City N.Y. 1954, σ. 44, 198

2. Ἡράκλειτος (Diels I B' 42)

Σ. ΚΥΡΙΑΖΟΠΟΥΛΟΥ

Γ. Τῆς συγχύσεως περὶ τὰ ἀνθρώπινα

Συσκοτίζονται σήμερα τὰ μεγάλα ζητήματα τῆς ὑπάρξεως. Ὁ ἄνθρωπος ἀρχίζει νὰ γίνεται ἄγνωστος εἰς τὸν ἄνθρωπον. Νέα δεδομένα ζωῆς, νέα προβλήματα γνώσεως, νέα αἰτήματα συμπεριφορᾶς ὑποκαθιστοῦν καὶ ἀντιστρατεύονται τὰ παλαιά, κυκλοφοροῦν ἀδέσποτα, στιγματίζονται ἢ ἐορτάζονται, ὀρίζουν τὴν πράξιν καὶ τὴν νοοτροπίαν ὑπογείως ἢ ἀπροκαλύπτως. Ὅταν ὅμως ἐνεργῶ, χωρὶς νὰ γνωρίζω τὸν λόγον καὶ δὲν ἀντιλαμβάνωμαι, τί συμβαίνει ἐντὸς τοῦ κόσμου ἢ τῆς ψυχῆς μου — ἐὰν ἐρωτῶ καὶ δὲν εὐρίσκω ἀπάντησιν εἰς τὰ μεγάλα θέματα τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου, τί μ' ἐνδιαφέρει τὸ τιτύβισμα τῶν πουλιῶν, ὁ φλοῖσβος τῶν κυμάτων ἢ τὸ ἡλιοβασίλεμα; Τί ἔχει νὰ μοῦ προσφέρῃ ὁ ποιητὴς μὲ τὴν τέχνην του; Ἀσφαλῶς τὴν ἀγωνίαν του. Ἐκεῖ θὰ ἐξαντληθῇ ὅμως ἡ ποίησις; Ὅσοι ἀγωνιοῦν, δὲν θέλουν πάντως νὰ μάθουν, ὅτι ἀγωνιοῦν, ἀλλὰ διατί ἀγωνιοῦν. Ὁ λόγος τῆς ἀγωνίας προϋποθέτει τὴν γνῶσιν τοῦ ἀνθρωπίνου βίου γενικῶς καὶ καθ' ἕκαστα. Ἀναχωρεῖ ἐκ τῆς πνευματικῆς δοκιμασίας τῶν συνθηκῶν τῆς ὑπάρξεως εἰς τὴν συγκεκριμένην ἱστορικὴν των διάστασιν. Ἐφ' ὅσον ἐνοποιεῖται ὁ τρόπος τῆς ζωῆς καὶ τῆς σκέψεως ἀνεξαρτήτως φυλῆς καὶ γεωγραφικοῦ πλάτους, ὁ ποιητὴς εἶναι ὑποχρεωμένος ἀπὸ τώρα καὶ εἰς τὸ ἐξῆς νὰ κινῆται πνευματικῶς εἰς ὁλόκληρον τὸν κόσμον — ἐὰν δὲν «εἶναι», νὰ γίνῃ «μία μικρογραφία τῆς ἀνθρωπότητος»¹. Αὐτὸ σημαίνει, ὅτι

1. G. Lucàcs: Über die Besonderheit als Kategorie der Ästhetik, Neuwied - Berlin 1967, σ. 378

ΠΑΘΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ

θά πρέπει νά χρησιμοποιή μίαν τουλάχιστον διεθνῆ γλῶσσαν καὶ νά σπουδάζη συνεχῶς τὰ κοινωνικά καὶ πολιτικά γεγονότα τῆς ἱστορίας. Ἐάν θά προσφέρῃ διὰ τοῦ λόγου τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὀφείλει νά γνωρίζῃ καὶ τὸ ἀντικείμενον καὶ τὸ ὑποκείμενον τῆς πνευματικῆς του προσφορᾶς.

3. Ἡ προηγουμένη πρότασις ἀπετόλμησε μίαν ἀπάντησιν εἰς τὸ ἐρώτημα, ποῦ ἀποβλέπει γενικῶς ἡ ποίησις. Ἄξιζει πράγματι νά ἐρωτηθῆ, διατί γράφουν, ὅσοι γράφουν, εἰς τὴν ἐποχὴν μας ποιήματα. Μήπως διὰ νά διασκεδάσουν τοὺς ἀνθρώπους; Ὑπάρχουν ὅμως διὰ τὸν σκοπὸν αὐτὸν περισσότερον τελεσφόρα μέσα, ταβέρνες π.χ. ἢ κινηματογράφοι. Διὰ νά ἐξωραίσουν μήπως τὸν κόσμον; Ἡ ἀρχαία τραγωδία ἐν τούτοις — ἡ μεγίστη ποίησις τοῦ Κλασσικοῦ πολιτισμοῦ — ἔθεσε τὸν δάκτυλον «ἐπὶ τὸν τύπον τῶν ἡλῶν» τοῦ πνευματικοῦ σώματος τῆς ἐποχῆς τῆς. Ἡ οὐλὴ δὲν εἶναι ποτὲ ὠραία.

Βεβαίως ἡ τραγικὴ ποίησις τῆς Ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος μᾶς ἐνθουσιάζει διὰ τὸ ὕψος τοῦ λόγου, τὴν διαγραφὴν τῶν χαρακτήρων, τὴν λυρικότητα τῶν χορικῶν, τὴν παραστατικότητα τῆς περιγραφῆς, τὴν σαφήνειαν τῆς ἐκφράσεως, τὴν χάριν τῶν παρομοιώσεων: διὰ τὰ αἰσθητικά της στοιχεῖα, ἐπειδὴ ἀκριβῶς μᾶς διαφεύγει τὸ ἐσωτερικόν της μέγεθος. Ἐπειδὴ τὸ ἦθος, ἐκ τοῦ ὁποίου ἐμπνέεται, δὲν μᾶς συγκινεῖ κατὰ βάθος, παρουσιάζεται ἀπλῶς καὶ μόνον ὡς ἔργον τέχνης καὶ ὄχι ὡς κάθαρσις τῆς ψυχῆς ἐνώπιον τῶν φοβερῶν γεγονότων, τὰ ὁποῖα διαδραματίζονται ἐπὶ σκηνῆς. Ὁ συγκλονισμὸς ὅμως τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν θεάν καὶ τὸ ἄκουσμα τῶν ἰδικῶν του συγκρούσεων, ἐνώπιον ἐνὸς ἠθικοῦ ἀγῶνος, τοῦ ὁποίου εἰς τὴν πρα-

γματικότητα είναι αὐτὸς ὁ πρωταγωνιστής, ἀποτελεῖ τὴν ἀληθινὴν προσφορὰν τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς τραγωδίας.

“Ὅσοι βεβαίως γράφουν καὶ εἰς τὴν ἐποχὴν μας ποιήματα, ἀναφέρονται βασικῶς εἰς τὸν τρόπον τῆς ζωῆς των. Οἱ περισσότεροὶ ὁμιλοῦν διὰ τὴν ἀπογοήτευσιν, τὴν θλίψιν ἢ τὴν προσμονήν, τὴν ἀγάπην των ἢ ὅ,τιδήποτε ἄλλο τοὺς ἐνδιαφέρει προσωπικῶς. Παρουσιάζονται δηλαδὴ ὡς πρότυπα τῶν ἀνθρώπων. Συμβαίνει ὅμως σήμερον οἱ ἄνθρωποι νὰ διαφοροποιοῦν τὴν στάσιν των ἐναντι τῶν ἀξιῶν τῆς παραδόσεως καὶ τῶν αἰτημάτων τῆς ἱστορίας, κυρίως ὅμως νὰ ἔχουν χάσει ἐντὸς ἐνὸς κόσμου χωρὶς σταθερὰ φαινόμενα, εὐκρινεῖς στόχους καὶ ἀναντίρρητα καθήκοντα τὴν ὄρασιν τῆς ὑπάρξεως των καὶ διὰ τὸν λόγον αὐτὸν νὰ θέλουν πρὸ παντὸς ἄλλου νὰ μάθουν, τί εἶναι αὐτοὶ οἱ ἴδιοι, τί θὰ ἔπρεπε νὰ σκεφθοῦν, νὰ ἐπιδιώξουν καὶ νὰ πράξουν. Καθὼς συντρίβεται ἡ ἐμπειρικὴ βάση τοῦ παρελθόντος καὶ ἡ πείρα ἐμφανίζεται ὡς συνάρτησις νέων προβλημάτων, πολλὰ ἐκ τῶν ὁποίων οὔτε ὡς προβλήματα δὲν εἶναι ἀκόμη φανερά, διακόπτεται ἡ πνευματικὴ ἐπαφὴ τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ὅ,τι βασικῶς τὸν ἀπασχολεῖ. Δημιουργεῖται κατ’ αὐτὸν τὸν τρόπον εἰς τὴν ἐποχὴν μας μία μορφὴ σχιζοφρενείας ἠθικοῦ χαρακτῆρος. Μεταξὺ πράξεως καὶ γνώσεως, θελήσεως καὶ ἀνάγκης, ἀξίας καὶ ἀντικρύσματος προκαλεῖται διὰ τοῦ τεχνολογικοῦ μεταπροσανατολισμοῦ τῆς ἱστορίας μία πρὸς τὸ παρὸν διευρυνομένη ἀπόστασις.

Πῶς θὰ ὑπερνικηθῇ αὐτὸ τὸ χάσμα; Μήπως ἔχει ὁ ποιητὴς ὡς πρώτην καὶ κυρίαν ἀποστολὴν τὴν ὑπέρβασιν πρὸς τὸν ἄλλον ἄνθρωπον, διὰ νὰ τοῦ χαρίσῃ, ὅ,τι θὰ ἔπρεπε νὰ τὸν ἐνδιαφέρῃ, χωρὶς νὰ τὸ γνωρίζῃ; Ἐπιτρέπεται εἰς τὴν ἐποχὴν μας νὰ χαιρετήσῃ «μέ σεμνῇ

ΠΑΘΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ

κίνηση», ὅσους τὸν περιμένουν καὶ νὰ περάσῃ «στὸν ἄλλο θάλαμο νὰ συνεχίσῃ τὴ μοναξιά του»;¹ Εἶναι δυνατὸν νὰ συμβουλεύῃ κανεὶς τὸν νέον ποιητὴν «ν' ἀπομονώσῃ καὶ νὰ ἐκφράσῃ τὸ ἀπολύτως ἀτομικὸ του "ἐγώ", αὐτὸ ποὺ ἀποτελεῖ κάτι ἀνεπανάληπτο, ὅπως τὸ δακτυλικὸ ἀποτύπωμα»²; Εἰς μίαν παράλληλον ἐποχὴν ἠθικῆς συντριβῆς καὶ ἀνοίγματος τῆς Ἑλλάδος πρὸς τὸν ἔξω κόσμον ὁ Μένανδρος εἶχε δηλώσει χαρακτηριστικῶς: «Κατὰ πόλλ' ἄρ' ἐστὶν οὐ καλῶς εἰρημένον/ τὸ γνῶθι σαυτὸν· χρησιμώτερον γὰρ ἦν/ τὸ γνῶθι τοὺς ἄλλους»³. Ὅ,τι θὰ πρέπει ὅμως νὰ τονισθῇ, δὲν εἶναι ἡ σύγκρισις μεταξὺ τῆς αὐτογνωσίας καὶ τῆς διαγνώσεως τοῦ ξένου τρόπου συμπεριφορᾶς, ἀλλὰ τὸ γεγονός, ὅτι ἐντὸς ἐνὸς πολιτικοῦ κόσμου οἱ «ἄλλοι» δὲν εἶναι οὐδέτερα στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα μᾶς περιβάλλουν, ἀλλ' οἱ παρὰ γ ο ν τ ε ς τοῦ ἰδικοῦ μας προβληματισμοῦ, τῆς ἰδικῆς μας στάσεως εἰς τὴν ζωὴν: «Τί μ' ἐνδιαφέρει, ὅ,τι δὲν ἐνδιαφέρει παρὰ μόνον ἐμένα;», ἐρωτᾷ ὁ André Malraux εἰς τὰ «Ἀντιαπομνημονεύματά» του.⁴

4. Ὁ ἄνθρωπος διανύει σήμερον μίαν — πιθανῶς τὴν δευτέραν ἀπὸ πλευρᾶς κοσμοϊστορικῶν ἐπιπτώσεων — πολιτικὴν ἐποχὴν. Ὅπως κατὰ τὴν Κλασσικὴν περίοδον ἡ τραγικὴ ποίησις ἀντικατώπτρισε τὰ σύγ-

1. Δ. Βαλασκάντζης: Ὁ ποιητὴς («Νέα ὄνορα». Μάιος - Αὐγούστου 1973, σ. 99)

2. Ὁ. Ἐλύτης: Εἰς τὴν συνέντευξίν του πρὸς τὸν Γ. Κ. Πηλιχὸν («Τὰ Νέα», 27 Ἰανουαρίου 1973)

3. Μένανδρος: Ἀπόσπ. 203 (Koerte)

4. André Malraux: Antimémoires, Paris 1967.

χρονά της αστικά προβλήματα: ὅπως ὁ Αἰσχύλος, ὁ Σοφοκλῆς καὶ ὁ Εὐριπίδης ὑπῆρξαν τὰ media διὰ τὴν παρουσίασιν τῶν ἡρωϊκῶν προσώπων, τὰ πάθη τῶν ὁποίων ἐπετέλεσαν — διὰ τοῦ ποιητικοῦ λόγου — μίαν «κάθαρσιν» εἰς τὴν ψυχὴν τῶν θεατῶν, ἔχει καὶ τώρα ὁ ποιητὴς ὡς μέλημα νὰ διαλευκάνῃ τὴν ὑπαρξίν τοῦ ἄλλου ἀνθρώπου. Αὐτὸ σημαίνει, ὅτι ὀφείλει νὰ ζήσει ὡς ἡθοποιοὺς μετὰ τὴν πρώτην καὶ τὴν ἀγίαν σημασίαν τῆς λέξεως: νὰ ὑποδυθῇ τὸν ρόλον τοῦ ἄλλου, νὰ συντριβῇ πρὸς χάριν του, διὰ νὰ τὸν ἐξαγνίση μέσω τοῦ ἀντιπροσωπευτικοῦ αὐτοῦ πάθους: «Ὁ ποιητὴς ποὺ δὲν συνοδεύει τοὺς ἀγῶνες ἐκείνων ποὺ ἔχουν κακοπάθει καὶ ταπεινωθῇ, δὲν εἶναι ποιητὴς, εἶναι μιὰ κούκλα γιὰ τὶς βιτρίνες τῶν καταστημάτων πολυτελείας»¹. Ἡ ποίησις γίνεται τότε ἡ φωνὴ τῆς ἀγωνιζομένης σιωπῆς, ἡ ἔκφρασις τοῦ σφυγμοῦ τῆς ὑπάρξεως:

«Ἐρχομαι νὰ μιλήσω μετὰ τὸ νεκρὸ σὰς στόμα . .
Ἐνῶστε μετὰ μένα τὰ κορμιά σας σὰν μαγνηῆτες,
τρέξτε στὶς φλέβες μου καὶ στὸ στόμα μου.
Μιλήστε μετὰ τὰ λόγια μου καὶ μετὰ τὸ αἷμα μου»².

Εἰς μίαν ἐποχὴν ἀποδιοργανώσεως τοῦ ἀστικοῦ βίου, ὅπως εἶναι ἡ Ρωμαϊκὴ, ὅποτε ὁ πνευματικὸς κόσμος ἐξαρτᾶται συνεχῶς ὀλιγώτερον ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν συνθηκῶν τῆς ὑπάρξεως, θὰ καταρριφθῇ βεβαίως ἡ δήλωσις τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι «πολιτικὸν

1. P a b l o N e r u d a: («Τὸ Βῆμα», 5 Μαρτίου 1972: «Φυσικὸς ποιητὴς»)

2. P a b l o N e r u d a: «Μάτσου Πίτσου», μτφρ. Δ α ν ἄ η ς, Ἀθήνα 1971, XII, σ. 37/38

ΠΑΘΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ

ζῶον»¹ και ἀντιθέτως θὰ λεχθῆ, ὅπως ὑπεστήριξεν ὁ Ἐπίκουρος, «μὴ φύσει εἶναι τὸν ἄνθρωπον κοινωνικόν τε καὶ ἡμερον»². Τότε πράγματι ὁ ποιητὴς «ἔξω πόλεως προελθὼν ἐν μοναγρία ποιεῖται τὰς διατριβὰς»³ εἰς τὴν προσπάθειάν του νὰ ζήσῃ «ἀτάραχος ἑαυτῷ καὶ ἑτέρῳ ἀόχλητος»⁴. Ὁ Βιργίλιος, ὁ Μαρτιάλης, ὁ Τίβουλος ἀνήκουν εἰς ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι «ἀναχωρήσεις αὐτοῖς ζητοῦσιν, ἀγροικίας καὶ αἰγιαλοὺς καὶ ὄρη»⁵, ὑμνοῦν ἐξ ἀντιδράσεως πρὸς τὴν πόλιν τὴν ζωὴν τῆς ὑπαίθρου — «ο fortunatos nimium agricolas!»⁶ — καὶ ἀποτρέπουν, ὅσους σκοπεύουν νὰ τὴν ἐγκαταλείψουν:

«Ποῖός λόγος, ποιά ψεύτικη ἐλπίδα
σὲ φέρνει στὴ Ρώμη, Σέξτε; . . .»⁷

Ἄντρας ἐσὺ καλός, μὲ κρατημένη γλῶσσα
κι ἀληθινὴ καρδιά,
τί θέλεις ἐσὺ στὴν πόλη, Φαβιανέ;
Ἄν δὲν μπορεῖς νὰ πᾶς μὲ μαστροπούς,
ἄνθρωπους τῆς ταβέρνας ἢ καταδότες,
ἂν δὲν μπορεῖς νὰ διαφθείρεις
τὴν γυναῖκα τοῦ καλοῦ σου φίλου

1. Ἀριστοτέλους: Πολιτικῶν Α' 2 (p. 1253 a 3), Γ' 6 (p. 1278 b 19), Ἠθικῶν Νικομαχείων Α' 5 (p. 1097 b 11), Ι' 9 (p. 1169 b 18)

2. Θεμιστίου: Λόγων XXVI (p. 390 D)

3. Φίλωνος Ἀλεξανδρέως: Περὶ Ἀβραὰμ 22/23 (p. 4 M.)

4. Ἐπικούρου: Προσφωνήσεων (Γνωμολογίου Βατικανοῦ) 79

5. Μάρκου Αὐρηλίου: Τῶν εἰς ἑαυτὸν IV 3

6. P. Vergili Maronis: Georgicon II 458 - 460

7. M. Valerii Martialis: Epigrammaton III 38